

Rijksinstituut voor Volksgezondheid
en Milieu
Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport

WERKAANTEKENINGEN

A. van Leeuwenhoeklaan 9
3721 MA Bilthoven
Postbus 1
3720 BA Bilthoven
www.rivm.nl
KvK Utrecht 30276683

T 5.1.2e
F 5.1.2e
5.1.2e@rivm.nl

Datum
10 juli 2018

Bespreking	Klankbordgroep "Chroom-6 en CARC" en "Gezondheidsonderzoek tROM Tilburg"
Vergaderdatum en -tijd	10 juli 2018, 13.05 – 16.35 uur
Vergaderplaats	Meeting Plaza, Utrecht
Deelnemers:	Namens de klankbordgroep: 5.1.2e (voorzitter), 5.1.2e 5.1.2e 5.1.2e 5.1.2e en 5.1.2e Namens RIVM: 5.1.2e en 5.1.2e Bij agendapunten 4 en 5: 5.1.2e Bij agendapunt 7: 5.1.2e en 5.1.2e Afwesig m.k. 5.1.2e 5.1.2e 5.1.2e en 5.1.2e Verslag 5.1.2e (Het Notuleercentrum)

- 1
- 2 **1. Opening, mededelingen en bespreking gewijzigde verklaringen van belangen**
- 3 De voorzitter opent de vergadering om 13.05 uur en heet de aanwezigen welkom.
- 4
- 5 Er zijn geen gewijzigde verklaringen van belangen. Mevrouw 5.1.2e geeft wel
- 6 aan dat zij per 1 juli van baan is veranderd en nu werkt voor een participatiebedrijf.
- 7 Dit is niet conflicterend, ook omdat zij geen lid van de klankbordgroep is, maar
- 8 toebehoort.
- 9
- 10 De voorzitter en de heer 5.1.2e hebben een brief ontvangen van de heer
- 11 5.1.2e voormalig voorzitter van de klankbordgroep. Hierin meldt hij dat op
- 12 23 augustus een overleg plaatsvindt met de staatssecretaris van SZW, naar
- 13 aanleiding van een eerder verzonden brief van de klankbordgroep, en verzoekt hij
- 14 de heren 5.1.2e en 5.1.2e hier ook bij aanwezig te zijn. Beiden zijn hiervoor
- 15 beschikbaar. In de vergadering van 6 september volgt een terugkoppeling van dit
- 16 gesprek.
- 17
- 18
- 19
- 20
- 21
- 22
- 23
- 24 5.1.2i
- 25
- 26
- 27
- 28
- 29
- 30

31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82

Datum
10 juli 2018

5.1.2i

Datum
10 juli 2018

83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131

5.1.2i

3. Samenstelling klankbordgroep

Datum
10 juli 2018

Er zijn inmiddels twee leden gestopt. Deze komen niet meer terug op het overzicht met klankbordgroepleden, -adviseurs en -toehoorders.

Eén lid (mevrouw 5.1.2e) is niet bij de vergaderingen aanwezig geweest omdat dit niet paste in haar tijdsbesteding. Dit wordt betreurd, omdat de inbreng van een lid op het gebied van ethiek van groot belang is, vanwege de maatschappelijke problematiek. In dit kader wordt verwezen naar de beraadsgroep gezondheidsrecht en ethiek van de Gezondheidsraad, die uit goede en ervaren ethici bestaat. Aangeraden wordt om bij de Gezondheidsraad te informeren of (oud-)leden van deze groep geïnteresseerd zijn om aan de klankbordgroep deel te nemen. **[actie]**

Van de heer 5.1.2e is nog niet bekend of hij als lid aanblijft. Als hij zijn lidmaatschap niet voortzet, zou een vervangende arbeidsgeneeskundige kunnen worden toegevoegd.
Update: De heer 5.1.2e heeft op 18 juli jl. meegedeeld dat hij zal stoppen als lid van de klankbordgroep.

De overige leden, adviseurs en toehoorders zetten hun werkzaamheden voort.

Door het vertrek van een van de leden en de voormalig voorzitter is er minder inbreng vanuit publieke gezondheid en huisartsgeneeskunde. Voorgesteld wordt om de heer 5.1.2e te benaderen voor een mogelijke kandidaat. **[actie]**

Als er in de toekomst meer thematisch wordt vergaderd, hoeven leden niet altijd aanwezig te zijn, maar alleen bij de behandeling van het thema waarin zij expert zijn. Dit verlaagt mogelijk de drempel voor (nieuwe) leden.

Bij de rollen is de status van de heer 5.1.2e en mevrouw 5.1.2e toehoorder, in plaats van lid, ondanks dat beiden ook kennis inbrengen. Dit wordt aangepast. **[actie]** Desgevraagd wordt toegelicht dat de heer 5.1.2e adviseur is omdat het IRAS in het consortium zit. De voorzitter is alsnog bereid hem als lid voor te dragen. **[actie]**

4. Plan van aanpak onderzoek naar HDI/

5. Onderzoeksplan WP4: blootstelling HDI

Toelichting

De eerste versie van het plan van aanpak is in de vorige klankbordgroepvergadering besproken. Toen ontbrak echter een aantal onderliggende stukken, die nu alsnog zijn meegestuurd. Nu ligt een aangepaste versie voor, waarin de toen gemaakte opmerkingen van de klankbordgroep zijn meegenomen, bijvoorbeeld inzake de relatie tussen de werkpakketten. Ook is een planning toegevoegd. WP5.2 is nog opengelaten. Inmiddels is ook meer bekend over andere diisocyanaten bij de POMS, in andere stoffen dan CARC en is een onderzoeksplan WP4 inzake blootstelling aan HDI opgesteld.

Reactie klankbordgroepleden

- In het plan van aanpak ontbreekt nog steeds een onderbouwing waarom op deze stoffen wordt ingegaan en op andere niet. Het voorstel is om een tekst hierover toe te voegen, waarbij ook informatie uit de onderliggende stukken kan worden gebruikt. Specifiek wordt hierbij verwezen naar het vermelde in

Datum
10 juli 2018

de werkaantekeningen van de expertworkshop van 6 februari 2017, waarin HDI als prioriteit is bepaald. Daarnaast is het logisch om te kijken naar diisocynaten, omdat CARC een laag chroom met daaroverheen diisocynaten is.

- De vermelding dat er geen onderzoeksactiviteiten voorzien worden, is prematuur. Dit kan pas na afloop van het onderzoek worden geconcludeerd.
- Er ontbreekt een uitleg over TDI. Deze moet er alsnog in komen.
- Een systematische aanpak ten aanzien van blootstelling en de verschillende vormen van blootstelling wordt gemist. Blootstelling aan omzettingsproducten kan bijvoorbeeld schadelijker zijn dan HDI. Ook is er verschil tussen blootstelling aan gas of aan deeltjes.
- De vraag is ook wat de zin is van het alleen vragen naar grenswaarden van HDI, omdat dit veel breder speelt.
- Het focussen op de stof en de effecten hiervan is niet logisch, de focus zou juist moeten liggen op de bewerking en het proces.
- Het aanbrengen van causaal verband met een stof of stoffen is lastig; ook omdat leefstijl een rol kan spelen bij de doelgroep.
- Het tijdpad van verwachte effecten komt onvoldoende terug in de vraagstelling. Het gaat daarbij niet alleen om langetermijneffecten.
- Niet duidelijk is wat de functie is van de te verschijnen onderzoeksrapportage. Heeft deze rapportage dezelfde functie als de rapportage bij Chroom 6 op de POMS-locaties, wat is er aan informatie nodig en moet deze rapportage ook weer de basis zijn voor mogelijke aansprakelijkheids- en coulanceregelingen? Belangrijk is concrete uitgangspunten en einddoelen te bepalen. Als hierover duidelijkheid is, kan vervolgens bepaald worden wat onderzocht en aangeleverd moet worden. Een omvangrijke aanpak en 'herhaling van zetten' ten opzichte van het onderzoek naar Chroom 6 op de POMS-locaties is ongewenst.
- De mogelijke uitkomst van het onderzoek zou een risicobeoordeling kunnen zijn inzake de consequenties van het werken met CARC.
- Er moet zoveel mogelijk recht worden gedaan aan de betrokken medewerkers, maar voorkomen moet worden dat te hoge verwachtingen worden gewekt.
- Bij het onderzoek zou zowel een groep die met CARC gewerkt heeft als een controlegroep kunnen worden onderzocht.
- Belangrijk is een goed totaalbeeld te krijgen van de algehele gezondheidstoestand en ziektebeelden van de betrokken medewerkers, waarbij verder gekeken zou kunnen worden dan de geprioriteerde zaken door het RIVM. Hierbij wordt ook verwezen naar de informatie uit de gehouden enquêtes die naar voren zijn gekomen uit het onderzoek naar Chroom 6 op de POMS-locaties en naar wat geregistreerd is bij de coulanceregeling.

Reactie RIVM

Defensie heeft toegezegd om ook CARC te onderzoeken. Mede omdat tijdens de gesprekken met medewerkers bleek dat zij ook hiermee gewerkt hebben en zich zorgen hierover maken. Uit een eerder rapport is gebleken dat het om drie groepen stoffen gaat: HDI, kobalt en aromatische koolwaterstoffen. De paritaire commissie heeft besloten om HDI als eerste stof op te pakken, omdat iedereen die met CARC heeft gewerkt, in ieder geval aan het diisocynaat HDI is blootgesteld en om zo een beter beeld te krijgen van CARC. Dit kan inderdaad nog wat uitgebreider worden toegelicht. Er is nog geen beslissing genomen of ook de andere stoffen worden onderzocht, omdat er nog geen zicht is op de aanpak en afronding van het HDI-onderzoek.

Datum
10 juli 2018

Niet uitgesloten is dat er nog een onderzoek onder Defensiemedewerkers zal plaatsvinden. Over hoe dit zal plaatsvinden, vindt nog afstemming plaats. In het kader van de coulanceregeling zijn al gesprekken gevoerd met bedrijfsartsen. Daarnaast hebben (oud-)medewerkers tijdens gesprekken (o.a. bij het COAP) aan kunnen geven naar welke klachten zij onderzoek willen laten doen.

Bij de uitwerking van de werkpakketten wordt niet alles overgedaan wat bij het onderzoek naar Chroom 6 op de POMS-locaties is gebeurd, maar wordt wel zoveel mogelijk ingespeeld op vragen die van belang zijn voor belanghebbenden om beantwoord te hebben. De onderzoeksvragen zullen wat meer SMART worden geformuleerd. Inzake WP5.2 is het voorstel eerst de bevindingen van het blootstellingsonderzoek (WP4) af te wachten voordat een powerberekening wordt gemaakt c.q. een beslissing hierover wordt genomen.

Inzake TDI wordt toegelicht dat bij kitten en sealers die zijn gebruikt, sprake is van TDI in plaats van HDI. TNO heeft gekeken welke metingen al bekend zijn over het gebruik van kitten en sealers. Hieruit blijkt dat sprake is van enige mate van blootstelling, maar dat deze veel minder is dan bij blootstelling door toepassing van HDI, omdat HDI veel vluchtiger en schadelijker is. Dit staat los van de potentie van TDI en andere diisocyanaten ten opzichte van de reactieve groep.

Een breder onderzoek is in het kader van blootstelling kwantitatief van weinig meerwaarde. Er is niet gekeken naar stoffen die vluchtiger zijn dan HDI en het vrijkomen van diisocyanaten uit bewerking.

Overige vragen/opmerkingen

- Vanuit de klankbordgroep wordt de suggestie gedaan om bij het onderzoek ook de bronnen in beeld te brengen. Toegezegd wordt dat literatuur hierop zal worden bekeken. Er is in ieder geval literatuur over het vrijkomen van diisocyanaten bij laswerkzaamheden bekend. **[actie]**
- Gevraagd wordt of CARC voornamelijk uit de VS afkomstig was, omdat in het plan van aanpak staat dat hierover contact opgenomen zal worden met de Amerikaanse defensie. Aangegeven wordt dat het waarschijnlijk niet nodig is om dit te doen, omdat bij het onderzoek naar Chroom 6 op de POMS-locaties de samenstelling van CARC al uitgebreid is onderzocht en er toen ook contact is geweest met en informatie is opgevraagd bij bronnen in Amerika.
- Inzake WP7 wordt gevraagd in hoeverre historische informatie inzake blootstelling wordt meegenomen. Geantwoord wordt dat dit niet het geval is. Dit zal worden toegelicht in hoofdstuk 4, dat ingaat op de interactie tussen de verschillende werkpakketten.

Samenvattend, zijn de klankbordgroepleden van mening dat de inleiding van het plan van aanpak moet worden verduidelijkt. Daarnaast is er behoefte aan verduidelijking van de achterliggende vraagstelling vanuit de werkpakketleiders, de reikwijdte en kadering van het onderzoek en het gebruik van de uitkomsten. Ook wordt voorgesteld om aandacht te besteden aan blootstelling door bepaalde mechanische bewerkingen.

De heer ^{5.1.2a} neemt deze zaken en de andere gemaakte opmerkingen mee naar de werkpakketleiders. **[actie]**

7. Aanpak en output risicobeoordeling Tilburg (WP6)

Datum
10 juli 2018

Toelichting

In de presentatie over dit onderwerp wordt ondermeer ingegaan op de onderzoeksvraag, de fases I en II, welke blootstellingsinformatie inmiddels beschikbaar is vanuit WP4 en welke voorlopige conclusies daaruit kunnen worden getrokken. De uitgangssituatie staat deels vast, maar benadrukt wordt dat WP4 nog niet is afgerond. Inzake het vermelde bij de 3e bullet van de conclusies op slide 3 wordt aangegeven dat de aanpak zal worden herzien als er wél meetgegevens vanuit andere sectoren met een gelijkwaardige blootstelling beschikbaar zijn. Hierover is recent een mail ontvangen. Vooralsnog wordt er echter van uitgegaan dat deze gegevens niet beschikbaar zijn. De voorlopige conclusie van de onderzoekers die betrokken zijn bij WP6 is dat blootstelling onvoldoende houvast biedt om als basis te dienen voor de risicobeoordeling. Daarnaast is er geen informatie beschikbaar over blootstelling bij familieleden. Ook kunnen er geen uitspraken gedaan worden over verschillen in risico, op basis van relatieve blootstellingsverschillen binnen een scenario, omdat er geen gegevens beschikbaar zijn. Hetzelfde geldt met betrekking tot combinaties van taken. Op een aantal punten is wél risicobeoordeling mogelijk. Deze komen naar voren in het plan van aanpak. Hierin wordt ondermeer ingegaan op een aantal waarschijnlijkheidscategorieën.

Reactie klankbordgroepleden

- De maten van waarschijnlijkheid op slide 7 van de presentatie lijken wat in onbalans. Daarnaast is het beter om te spreken over 'mogelijk' dan 'waarschijnlijk', ook uit het oogpunt van aansprakelijkheid. Rechters kunnen namelijk geen oordeel vormen over iets wat 'vaag en onbepaald' is en hanteren hierbij een bepaalde ondergrens.
- Als de zorgplicht is geschonden, moet de werkgever bewijzen dat de klachten niet door blootstelling zijn veroorzaakt (omgekeerde bewijslast).
- Voor de mensen in Tilburg zijn twee zaken belangrijk: wat betekent Chroom 6 en wat is de mate van blootstelling? Daarom moet goed worden toegelicht waarom de onderzoekers vinden dat de mate van blootstelling moeilijk vast te stellen is. Verwacht wordt dat dit anders tot frustratie bij de doelgroep zal leiden.
- Bij een eventuele schadetoekenning moet geen onderscheid worden gemaakt tussen mensen met een uitkering en werkenden, zodat voorkomen wordt dat mensen met een uitkering door de schadetoekenning een korting op hun uitkering krijgen. Als wél een korting plaatsvindt, is dit niet alleen schadelijk voor deze groep, maar ook voor de publieke opinie.
- De tabel lijkt veel op die van POMS, maar het gaat om een veel kleinere groep, waardoor de kans dat een ziekte optreedt ook kleiner is. Voorkomen moet worden dat een verkeerde interpretatie ten opzichte van de tabel in het POMS-rapport ontstaat.
- Bij de POMS-locaties ging het om getrainde en ervaren medewerkers en in Tilburg was dit niet het geval. Dit kan leiden tot hogere blootstellingen en grotere risico's in Tilburg.
- Er wordt voor gepleit om ook kwantitatieve informatie op te nemen, in relatie tot het risico bij POMS-locaties.

Reactie RIVM

- Bij de vermeldingen van waarschijnlijkheid geldt dat deze gebaseerd zijn op EFSA. In plaats van de term 'waarschijnlijk' zal 'mogelijk' worden gehanteerd.

Datum
10 juli 2018

De term 'noch waarschijnlijk noch onwaarschijnlijk' vervalst, omdat deze te vaag is. De term 'onwaarschijnlijk' blijft wél gehandhaafd. Dit is dezelfde categorisering als bij WP6 van het onderzoek naar Chroom 6 op de POMS-locaties.

- Het belang van eenzelfde aanpak bij schadetoekenning wordt onderschreven. Hier is zeker aandacht voor.
- In WP4 komt de duur van de blootstelling niet terug, omdat hierover veel meer onzekerheid is dan bij de POMS-locaties. Bij WP4 komen wél de verschillende scenario's rond blootstelling aan de orde.
- Het trekken van een vergelijking met de medewerkers op de POMS-locaties is inderdaad lastig. Enerzijds omdat het in Tilburg om een kleinere populatie gaat, maar ook omdat de blootstelling daar van kortere duur was en er geen duidelijke functiebeschrijvingen zijn. Hierdoor is het ook niet mogelijk om mensen in groepen in te delen.

Conclusie

Omdat WP4 nog niet is afgerond, kan de klankbordgroep nog geen uitspraak doen over WP6. Naar de groep betrokkenen wordt dit weliswaar betreurd, temeer omdat het proces al heel lang duurt, maar zorgvuldigheid in dezen en een goede verbinding tussen WP4 en WP6 is van groot belang. Als WP4 dan wél is afgerond, komt dit onderwerp in de volgende klankbordgroepvergadering terug. De onderzoekers van WP6 zullen in de tussentijd bekijken wat dit betekent voor de planning van hun werkpakket en afstemming plegen met de onderzoekers van WP4 om de afronding hiervan te bespoedigen **[actie]**. Als het nodig is, kunnen de klankbordgroepen tussentijds ook schriftelijk op zaken reageren.

6. Afbakening onderzoek andere Defensielocaties

Toelichting

In vervolg op het onderzoek naar Chroom 6 bij de POMS-locaties is door de staatssecretaris van Defensie aan de Tweede Kamer toegezegd dat ook onderzoek naar Chroom 6 op de overige Defensielocaties zal plaatsvinden. Dit onderwerp is inmiddels tweemaal kort aan de orde geweest in de paritaire commissie. Deze commissie heeft dezelfde vragen en doelstellingen als bij het eerder gehouden onderzoek bepaald, waarbij ook de invulling van de Defensieverantwoordelijkheden ten aanzien van veilig werken en arbo/arbeidsgeneeskundige zorg nadrukkelijk aan de orde zijn. Zoals de situatie t.a.v. het werken met chroom-6 op de POMS-locaties was, hoeft namelijk niet Defensiebreed het geval te zijn. Aangegeven wordt wat reeds is onderzocht en welke openstaande onderzoeksvragen er voor de overige Defensielocaties zijn. Eén daarvan is of er een mogelijkheid is tot epidemiologisch onderzoek. Bij het onderzoek ligt de focus op Chroom 6. Voor andere stoffen dan Chroom 6 hoeft alleen een grove inventarisatie plaats te vinden. Daarnaast heeft de paritaire commissie besloten om het onderzoek over de periode 1973 tot en met 2014 te houden, omdat per 1 januari 2015 een taskforce Chroom 6 is opgericht die apart wordt gemonitord.

Reactie klankbordgroepleden

- Hoewel dit bij de reeds onderzochte zaken wordt genoemd, wordt toch aandacht gevraagd voor aansprakelijkheid. En met name voor de manier waarop wordt geïdentificeerd welke mensen die bij Defensie hebben gewerkt en met Chroom 6 in aanraking zijn geweest voor een schadetoekenning in aanmerking komen. Onduidelijk is wie gaat bepalen of de zorgplicht geschonden is.

Datum
10 juli 2018

- In twijfel wordt getrokken of een uitgebreid onderzoek naar arbo-/arbeidsgezondheidskundige aspecten op andere POMS-locaties wel nodig is. De bevindingen die hieruit naar voren komen, zullen naar verwachting niet veel afwijken van die op de POMS-locaties, tenzij uit omgekeerde bewijslast anders blijkt.
- Gevraagd wordt of een inventarisatie wordt gehouden naar alle materialen waarin chroomhoudend materiaal is verwerkt, zoals coatings. Dit wordt bevestigd. Nog niet duidelijk is of ook lassen van roestvrijstaal hieronder valt.
- Gevormde stoffen zijn vaak een groter risico dan de producten waarmee gewerkt wordt. Als voorbeeld wordt emissie uit dieselmotoren genoemd. Als vooral gekeken wordt naar producten, wordt hieraan voorbijgegaan.
- Er is behoefte aan meer duidelijkheid over de 'grofheid' van de inventarisatie naar andere stoffen dan Chroom 6. Een onderzoek naar alle (combinaties van) toxische stoffen is te omvangrijk. Wel kan, net als bij het onderzoek naar Chroom 6 op de POMS-locaties, een lijst worden opgenomen van andere gevaarlijke stoffen, zonder een toxiciteitsevaluatie hiervan uit te voeren.
- Gepleit wordt voor een algemeen epidemiologisch onderzoek vanuit Defensie, gekoppeld aan onderzoek van CBS, sterfte- en ziekenhuisontslagdiagnoses en kankerregistratie, waarbij ook wordt gekeken naar werkduur. Vervolgens kan bekeken worden of sprake is van grote afwijkingen zijn bij Defensiepersoneel.

Reactie RIVM

- Bij aansprakelijkheid (WP9) gaat het bij de reeds onderzochte zaken om het algemene (Defensiebrede) juridische kader. De *invulling* van de wettelijke verplichtingen t.a.v. de zorgplicht en het veilig werken met chroom-6 door Defensie, moeten voor de overige locaties nog worden bepaald. Bij de POMS-locaties ging het om een beperkt aantal functies op een klein aantal locaties, maar bij de overige Defensielocaties gaat het om verschillende organisatie-onderdelen op een groot aantal locaties. Een werkzame indeling of categorisering van functies, en de mate van blootstelling in het kader van risicobeoordeling, moeten nader worden bepaald.
- Er wordt zoveel mogelijk ingespeeld op de geuite zorg door de medewerkers, maar er moet voor gewaakt worden dat het onderzoek te breed en te diffuus wordt en veel tijd kost. De adviezen van de klankbordgroep inzake het beperken van onderzoek naar andere gevaarlijke stoffen en arbo-/arbeidsgeneeskundige aspecten op locaties worden meegenomen naar de paritaire commissie. **[actie]** Deze komt op 12 juli bij elkaar.

8. Vooruitblik bijeenkomsten 6 en 25 september

Wegens tijdgebrek is dit punt niet besproken.

9. WVTTK en rondvraag

Hier zijn geen punten voor.

10. Sluiting

De voorzitter dankt de aanwezigen voor hun inbreng en sluit de vergadering om 16.35 uur.